

pravovyy analiz (Organization of Church and Religious Life in the Armed Forces of the Ukrainian Insurgent Army: Historical Legal Analysis)', *Naukovyy visnyk L'vivs'kogo derzhavnogo universytetu vnutrishnih sprav*, №2.

10. Zajcev, O., 2013. 'Ukrai'ns'kyj integral'nyj nacionalizm (1920–1930-ti rr.): Narysy intelektual'noi istorii' (Ukrainian Integral Nationalism (1920–1930's): Essays on Intellectual History)', Kyi'v: Krytyka.

11. Jovyk, I., 1995. 'Neskokorena armija (Unarmed Army)', Kyi'v: MP «Lesja».

12. Kis', O., 2017. 'Ukrai'nyky v GULAGu: vyzhyty znachyt' peremogty (Ukrainian women in the GULAG: surviving means to win)', L'viv: *Instytut narodoznavstva NAN Ukrainy*.

13. Kis', O., 2017. 'Vira ta religijni praktyky u dosvidi ukrai'no-kevil'nye' GULAGu (1940–50-i) (Faith and Religious Practices in the Experience of Gulag Girlfriends (1940–50s))'. [online] (Ostannje onovlennja 26 ljutogo 2017) Dostupno: <http://uamoderna.com/md/kis-faith-in-gulag> [Data zvernennja 28 serpen' 2018].

14. Kmet', Je., 2000. 'Spogady. Ljubachyvshhyna na shljahu borot'by (Memoirs. Liubachivshchina on the path of struggle)', Dnipropetrovs'k: *Vydavnytstvo zhurnal «Borysten»*.

15. Koval', A., 2018. 'Zhyttja i dijaj'nist' Vasylja Shevchuka – «otcja Kadyla» (1903–1948 rr.) (Life and activity of Vasyl Shevchuk – "Father Kadil" (1903–1948))', *Religija na shljahu podolannja konfliktiv: zhertovnist', porazky, kompromisy. XVIII Mizhnarodna naukovy-praktychna konferencija studentiv i molodyh naukovciv. 15–16 kvitnja 2016 roku*, L'viv: *Instytut religii' ta suspil'stva Ukrai'ns'kogo katolyč'kogo universytetu*.

16. Koljastruk, O., 2007. 'Predmet istorii' povsjakdennosti: istoriografichnyj ogljad jogo stanovlennja u zarubizhnij ta vitchyznjanij istorichnij nauci (Subject of the history of everyday life: historiographical review of its formation in foreign and domestic historical science)', *Ukrai'ns'kyj istorichnyj zhurnal*, Kyi'v: «Dijez–produkt», №1.

17. Kordan, A., 2006. 'Odyn nabij z nabijnyci. Spomyny vojaka UPA z kurenja «Zaliznjaka» (One nabiane from the lander. Remnants of the UPA soldier from the "Zalizniak" hut)', Toronto; L'viv.

18. Kryvuc'kyj, I., 1999. 'De sribnolentyj Sjan plyve (Where the silver shingles Xiang floats)', Kyi'v: *Brama*. [online] (Ostannje onovlennja 11 Lystopad 2006) Dostupno: www.ukrcenter.com/Literatura/Ivan-Kryvuc'kyj/24925-1/De-sribnolentyj-Sjan-plyve [Data zvernennja 28 serpen' 2018].

19. Lyko, 2002, 'Lyko I. («Skala», «Bogdan») Na grani mrii' i dijsnosti: Spogady pidpil'nyka (Liko I. ("Rock", "Bogdan") On the brink of dreams and reality: Memories of the underground)', *Litopys Ukrai'ns'koi Povstans'koi Armii*', Toronto, L'viv, 2002, T.37.

20. Mirchuk, P., Davydenko, V., red. 1957. '«V rjadah UPA» zbirka spomyniv buvshyh vojakiv UPA (In the ranks of the UPA "a collection of memoirs of former UPA soldiers)", N'ju Jork: «Dnipro».

21. Navarija, D., 2016. 'Simvolicheska antropologija – Chelovek religioznyj i ego opyt svjashhennogo (Symbolic anthropology – A religious man and his experience of sacred)', Kyi'v: *DUH I LITERA*.

22. Nata, Lenko. 1999. 'Na mezhovij zemli (spogady z Zakerzonnja) (On the boundary ground (memories of Zakerzon))', Kyi'v: *Vydannja zhurnalu «Pam'jat' stolit'»*.

23. Put'ko–Steh, A., 2007. 'Ukrai'ns'ki svjashhennyky Zakerzonnja: hronika represij (Ukrainian Zakerzony priests: Chronicle of repressions)', L'viv: *Spolom*.

24. Savchyn, M., 1995. 'Tysjacha dorog (Thousand roads)', *Litopys Ukrai'ns'koi Povstans'koi Armii*', Toronto, L'viv, T.28.

25. Senjavska, E., 1997. 'Chelovek na vojne. Istoriko-psihologicheskie ocherki (Man in the war. Historical and psychological essays)', Moskva: *Institut rossijskoj istorii RAN*.

26. Senjavska, E., 1999. 'Psihologija vojny v XX veke: istoricheskij opyt Rossii (The psychology of war in the twentieth century: the historical experience of Russia)', Moskva: «Rossijskaja politicheskaja jenciklopedija».

27. Stebel's'kyj, S., Konopads'kyj, O. 2000. 'Kriz' smih zaliza (Through laughter of iron)', *Litopys Ukrai'ns'koi Povstans'koi Armii*', Toronto, L'viv, T.30.

28. Tymochko, I., 2005. 'Moja odysseja (My odyssey)', Varshava: *Iyd–vo Ukrai'ns'kyj Arhiv*.

29. Cjapka, D., 1975. 'Goryt' Lis! (Burns the Forest!)', London: *Ukrai'ns'ka Vydavnycha Spilka*.

30. Chorna, V., 2016. 'Spogady povstancja z Ljubachyvshhyny (Memoirs of the rebellion from Lyubachivshchyna)', Toronto: *Vydavnytstvo «Litopys UPA», 2016. Serija «Podii' i ljudy»*, Kn.33.

31. Shapoval, Ju., 2000. 'OUN I UPA na tereni Pol'shhi (1944–1947 rr.) (OUN and UPA on the territory of Poland (1944–1947))', Kyi'v: *Instytut istorii' Ukrai'ny NAN Ukrainy*.

32. Shtendera, Je., red. 1986. 'Peremys'kyj kurin'; knyga persha: Dennyk viddilu «Burlaky» (Volodymyra Shhygel's'kogo) (Pereomsky smoking The book is the first: The day–trip of the department "Burlaki" (Volodymyr Shchyelsky))', *Litopys Ukrai'ns'koi Povstans'koi Armii*', T.13.

33. Shtendera, Je., red. 1987. 'Peremys'kyj kurin'; knyga druga: Dennyk j dokumenty (Pereomsky smoking Friend's book: T–shirts and documents)', *Litopys Ukrai'ns'koi Povstans'koi Armii*', Toronto, T.14.

Prokopov V. Yu., postgraduate student of the Department of History of Ukraine Oles Honchar Dnipro National University, Researcher at the Institute for Social Studies (Ukraine, Dnipro), vadim.prokopov@gmail.com, orcid.org/0000-0001-5120-9419

Religion and superstition in the Ukrainian insurgent milieu in Zakerzonnja (1943–1947)

The author studies everyday life practice on religion of members of Ukrainian liberation movement in Zakerzonnja region 1943–1947. The article is based on wide base on sources mostly personal origin, the memoirs and diaries of UPA's companies. A brief review of historiography and historical sources are represented also. The author starts with telling about few theoretical remarks about method of content-analysis in studying history. The article is written using methods of military-historical anthropology. Historical anthropology is related to the existential problems of man, because it contains and takes into account the world of individual experiences and actions. It is stressed that human psychology in the war changes and acquires new features. The article explores the contexts in which the soldiers turned to higher forces and showed their faith. The strengths of the manifestations of superstitions in the conditions of the guerrilla warfare are revealed also. In conclusion, author says that faith in God occupied an important place in the internal everyday practices of the Ukrainian rebels, serving as a source of psychological confidence and support in the terrible realities of the guerrilla warfare. On the examples that given in the memoirs of the participants of the movement, there is the manifestations of the outspoken belief in higher powers or otherworldly symbols and superstitions.

Keywords: UPA, OUN, Zakerzonnja, underground.

* * *

УДК 94(477).08/09:929

Смирнов А. І.,

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії, Національний університет «Острозька академія» (Україна, Острор), andrii.smyrnov@oa.edu.ua

АРХІПАСТІРЬСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЕПІСКОПА ВОЛОДИМИР–ВОЛИНСЬКОГО МАНУІЛА ТАРНАВСЬКОГО В РОКИ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ УКРАЇНИ

Розглянуто діяльність єпископа Володимир–Волинського Мануїла Тарнавського (1904–1943). Досліджується його участь в інституалізації Української Автокефальної Православної Церкви та перехід до Автономної Православної Церкви на чолі з митрополитом Олексієм Грамадським. У результаті проведеної роботи на основі архівних документів удалося проаналізувати діяльність і служіння єпископа Мануїла, розкрити раніше невідомі факти як біографії архієрея, так і історії Православної Церкви в Україні в 1940-х рр.

Ключові слова: Мануїл Тарнавський, УАПЦ, хіротонія, ієрархія.

Однією із найсуперечливіших постатей церковного життя України в період нацистської окупації залишається владика Мануїл Тарнавський, який отримав архієрейську хіротонію в Українській Автокефальній Православній Церкві (УАПЦ), згодом перейшов до Автономної Православної Церкви (АПЦ) і був страчений українськими націоналістами «за зраду». Опосередковано до висвітлення його діяльності у воєнний період зверталися В. Борщевич, О. Кучерук, О. Логінов, В. Підгайко, однак ця проблема ще не була предметом окремого історичного дослідження. Виявлені нові документи в архіві о. Тимофія

Міненка в Канаді дозволяють пролити додаткове світло на діяльність ієрарха.

Северин–Михайло Іванович Тарнавський народився 14 лютого 1904 р. у містечку Сколе Борщівського повіту на Галичині. У 1922 р. закінчив класичну гімназію у Крехові. Впродовж 1928–1931 рр. навчався у Богословському інституті в Пінську, після чого під впливом Івана Огієнка прийняв православ'я і продовжив теологічні студії у Варшавському університеті [13, с. 303–304]. Одружившись з Олександрою Іванівною Войною, у 1933 р. Тарнавський прийняв священничий сан і переїхав служити на Волинь. «Отець Михайло був діяльним і освіченим пастирем. Відомо, що він не тільки активно займався катехизацією, місійною роботою, законовчительством, володів казнодійськими вміннями, але й ділився досвідом з братами–священниками», – підкреслює В. Борщевич [1, с. 325].

У 1940–1941 рр. протоієрей М. Тарнавський певний час знаходився під арештом у Луцькій тюрмі, а тому згодом називав себе «недомученою жертвою кривавого НКВД» [5]. Існує версія, що він був завербований органами держбезпеки і переправлений за Буг. Там пішов на співпрацю з німцями і отримав нове завдання в УРСР, де був заарештований більшовиками [16].

Після початку німецько–радянської війни патріотично налаштований священник підтримав автокефальний рух і став одним із кандидатів на єпископство. Його рекомендував архієпископ Полікарп Сікорський, підтримали представники церковних рад Волині. 12 березня 1942 р. протоієрей М. Тарнавський разом з автокефальними владиками прибув до Києва. 5 квітня він опублікував у газеті «Волинь» свої враження про Софійський собор та приїзд владик Никанора та Ігоря. Як згадував митрополит Мстислав Скрипник, на Київському Соборі серед претендентів на єпископство «першою була кандидатура Мануїла Тарнавського з Володимир–Волинського, родом з Галичини, але православний, добрий теолог» [11, с. 739]. 10 травня вдівець Тарнавський прийняв чернечий постриг і був наречений на єпископа Білої Церкви, вікарія Київської єпархії. Наступного дня владика Никанор та Ігор звершили архієрейську хіротонію архімандрита Мануїла [16]. Під час недільної літургії 17 травня він виголосив проповідь із символічною назвою «Сфінкс», закликаючи шукати правдиву науку і міцно триматися православ'я [1, с. 325]. Того ж дня владика взяв участь у засіданні архієрейського Собору УАПЦ, який заборонив молитовне спілкування з автономістами.

Однак до Білої Церкви він так і не потрапив, а з Києва поїхав на свою колишню парафію в с. Гірка Полонка біля Луцька. Свого часу о. Михайл служив у луцькому Свято–Троїцькому соборі й належав до найближчого оточення владика Полікарпа. Як згадував сучасник, «священник Тарнавський був своєю людиною в апартаменті луцького єпископа і користався там високим авторитетом. Правда і те, що до своєї хіротонії він був зовсім іншою людиною, в якій ніяк не можна було побачити будучого «єпископа» з його підвищеною чутливістю до прерогатив сану. Цим і пояснюється помилка як Собору, так до певної міри і вл[адика] Полікарпа» [16].

Наприкінці травня 1942 р. на ґрунті особистих образ у єпископа Мануїла виник персональний конфлікт

з владикою Полікарпом, про що свідчить їх жваве листування. Виявилось, що Тарнавський відмовився бути вікарієм Київської єпархії і прагнув стати представником Адміністратора УАПЦ у Рівному. Крім того, Мануїла обурило призначенням на його колишню парафію нового священника, що позбавляло архієрея матеріальних засобів до існування. За це він почав вимагати у владика Полікарпа компенсації моральної шкоди в розмірі 10000 крб., а також забезпечення архієрейським одягом [16].

Продовжуючи плести інтриги, 30 травня Мануїл надіслав скаргу Никанору на дії Полікарпа: «Владика адміністратор всупереч соборноправності нашої Церкви пішов в напрямі нічим неумотивованого деспотизму так далеко, що людині, одійї в благодать архієрейства, наніс болючу образу та несправедливість, котру прошу взяти під увагу і дискусію на найближчій засіданні священного Собору єпископів України» [16]. Далі Мануїл пропонував обрати на Київський митрополитичий престол архієпископа Чигиринського Никанора Абрамовича або митрополита Харківського і Полтавського Феофіла Булдовського.

У листі до Полікарпа від 2 червня 1942 р. Тарнавський продовжував вести зухвалу полеміку і погоджувався тільки на посаду вікарія з резиденцією у Луцьку, Рівному чи Житомирі. В іншому випадку Мануїл погрожував змінити юрисдикцію разом із низкою прихильних до нього парафій. Того ж дня він звернувся з проханням дозволити відслужити в с. Гірка Полонка Божественну Літургію архієрейським чином і позичити необхідне облачення, однак отримав відмову.

Як випливає з листування, Мануїл шукав захисту в Никанора і запевняв, що не хоче використовувати зв'язки у німецькій окупаційній адміністрації. «Я не кар'єрист, що по трупах матері йде до своєї мети... Будьте арбітром у справі, що мене з владикою Полікарпом ділить» [16]. Никанор вирішив не поспішати, вважаючи, що безпосередніми спонуками до конфлікту було три причини: матеріальні збитки, хворобливі амбіції та інтриги.

З огляду на те, що Полікарп не зробив жодних поступок, образений Мануїл 12 червня 1942 р. звернувся до Олексія Громадського з проханням прийняти його до складу єпископату АПЦ [16]. У який же спосіб це відбулося? Згідно з актом від 22 липня 1942 р. у Почаївській лаврі архімандрит Мануїл був приєднаний до АПЦ «через обіцання з чину хіротонії свято заховувати канони і приписи св[ятої] Православної Церкви, підчинятися канонічній ієрархії – Собору єпископів Православної Церкви і відречення від «еретичного мудрованія» новоявлених і давніх еретиків і розкольників, а за тим і через хіротонію з найменуванням преосвященного Мануїла єпископом Володимир–Волинським, вікарієм Волинської єпархії» [16]. У листі до архієпископа Іларіона Огієнка від 22 серпня 1942 р. митрополит Олексій Громадський повідомляв, що «його прийшлося вже пересвятити, чого він і сам бажав. Це зроблено по особому чину, який не ображав преосвященного, але, по суті, був новою хіротонією» [9, с. 283]. Архієреї погодились на це тільки з огляду на церковну ікономію, але інших автокефальних єпископів планували перерукополагати повним чином [1, с. 326; 16]. Канонічне право Православної Церкви категорично

забороняє це робити: «Якщо якийсь єпископ, пресвітер чи диякон прийме від когось другу висвяту, хай буде позбавлений священного сану і він, і той, хто пересвячував, хіба що достеменно буде відомо, що від еретиків має висвяту...» [4, с. 16].

Отже, по суті, відбулася повторна архієрейська хіротонія священнослужителя. Такий канонічний ригоризм можна пояснити тим, що на той час автономісти ще не знали про згоду митрополита Діонісія Валединського на висвяту всіх єпископів УАПЦ. Не маючи достовірних відомостей про зміну владику Мануїлом церковної юрисдикції, Собор автокефальних єпископів прийняв ухвалу ч.24 від 3 серпня, у якій наказував ієрарху виконати свій обов'язок і негайно виїхати до місця архієрейського служіння в Білій Церкві [6, с. 6].

Володіючи інсайдерською інформацією, Мануїл стверджував, що автокефальні єпископи не визнають благодатності «липківців», а тому під час сповіді читають молитву рукопокладення. Щоправда автономісти вбачали у цьому відступ від православної сакраментальної практики, яка не передбачає поєднання таїнств покаяння і хіротонії [18].

Як зазначає В. Підгайко, на свою нову кафедру Тарнавський прибув у 20-х числах серпня 1942 р. і одну з перших служб звершив на свято Успіння Богородиці в Успенському соборі Володимира-Волинського. Саме тоді він звернувся до вірян із відозвою з нагоди 950-літнього ювілей заснування Володимирської кафедри [1, с. 326; 13, с. 308].

19 серпня Мануїл написав листа до Іларіона, у якому благав «прийти з поміччю українському народові в ділі поєднання двох ієрархів, котрих міжусобиці покривають ранами організм нашої многотраждальної Української Церкви. Молю Творця всесвіту, щоб світле ім'я Іларіона, як митрополита Київського і всієї України, в недалекому майбутньому поминалося в усіх храмах нашої Матері-України» [18]. Конференція духовенства і мирян Володимирщини під головуванням Мануїла 6 вересня одногосно ухвалила: «1) звернутися з закликом до православного українського духовенства і мирян припинити всяку церковну боротьбу і об'єднатися у спільну сім'ю для добра Української Церкви і народу на ґрунті канонічної автокефалії Української Православної Церкви. 2) Просити архієпископа Холмського і Підляського Іларіона очолити Українську Автокефальну Православну Церкву і об'єднати усіх православних українських єпископів, духовенство і нарід, а німецьку владу дозволити владіці Іларіону обняти провід нашої Церкви» [16]. Отже, в своїх релігійно-політичних розрахунках Тарнавський робив ставку на Огієнка, але німці не дали йому дозвіл переїхати в райхскомісаріат «Україна». Потому зібрання визначило формулу поминання ієрархії за богослужінням: «Святу Православну Автокефальну Українську Церкву, Святіших вселенських патріархів Православних, митрополитів, архієпископів, єпископів і владіку нашого преосвященішого Мануїла єпископа Володимир-Волинського» [19].

Для архіпастирський послань Тарнавського характерна, з одного боку, патріотична риторика, а з іншого – прони́мецька пропаганда. Зокрема, у зверненні до православного духовенства і всіх вірних від 4 вересня

зазначалося: «Живемо в часах, коли вільною груддю співаємо побідні пісні в честь Відвічної Справедливості, що рукою будівничого нової Європи, Адольфа Гітлера, подала нам найкращі умови для релігійного та національного розвитку нашої національної Сім'ї...» [19]. При цьому він закликав полікарпівців та олексіївців «звернути з манівців на шлях братнього єднання», рятувати Церкву і єдність народу, щоб «вже усміхнулась наша заплакана ненька-Україна, бачачи своїх синів і дочок у щиросердечній згоді» [19]. За посередництвом владики Мстислава відбулася спроба примирення Мануїла і Полікарпа. Останній запропонував Тарнавському підписати покайного листа і зайняти Вінницьку кафедру, але він відмовився, не бажаючи вибачитися і залишати Володимир-Волинський.

24 жовтня 1942 р. Тарнавський надіслав листи митрополиту Пінському і Поліському Олександрю Іноземцеву та митрополиту Луцькому і Ковельському Полікарпу, прохаючи надати йому права правлячого архієрея на території Володимирського і Любомльського повітів, а також Локачинського району Горохівського повіту [19]. У зв'язку з відмовою автономістів від почаївської угоди Мануїлова пропозиція так і не була реалізована на практиці.

Не достатньо вивченими є контакти Тарнавського з радянськими партизанами. Існують свідчення, що він зустрічався з представниками партизанського з'єднання під командуванням Василя Бегми і благословив священників на написання листа до місцеблюстителя московського патріаршого престолу Сергія Страгородського [7, с. 65].

Володіючи хорошими організаторськими здібностями, владика Мануїл заснував при Успенському соборі курси для підготовки священнослужителів з 6-ти місячним терміном навчання. Крім того, він утворив і очолив іспитову комісію, яка перевіряла знання кандидатів на священство. Зокрема, у листопаді 1942 р. він особисто екзаменував і рукоположив чоловіка своєї сестри Тихона Войну, котрий був призначений секретарем Володимир-Волинського єпархіального управління [13, с. 310].

За свідченням о. Тита Яковкевича, який був настоятелем собору, «владика Мануїл прекрасно володів німецькою мовою і коли йшов до німецької міської влади в справах церковних чи особистих, то не потребував перекладача» [15, с. 152]. Загалом, отець характеризував владіку як «лагідну людину, доброго служителя Церкви, а ще кращого проповідника... Люди його любили і запрошували служити в їхніх церквах» [15, с. 155].

Після трагічної загибелі митрополита Олексія Громадського від рук мельниківців постало питання про обрання нового волинського архієрея. Як згадував протоієрей Тихон Война, в середині травня 1943 р. Володимир-Волинського єпископа Мануїла Тарнавського викликали до себе представники райхскомісаріату «Україна» та запропонували йому в стислий термін розробити нове «Положення про управління Автономною Церквою», згідно якого всі церковні заходи мали відбуватися лише за погодженням з німецькою владою. Після появи нового проекту «Положення» окупанти надали дозвіл на проведення у Ковелі Собору єпископів для обрання очільника Православної Церкви на території генеральної округи

«Волинь–Поділля». Варто погодитися з О. Логіновим, що хід зібрання та його результат також були під повним контролем німецької окупаційної адміністрації [10, с. 92–93].

Перед Собором Мануїл отримав виклик прибути до міської комендатури Луцька, де німецький офіцер запитав його, за кого з єпископів він збирається віддавати свій голос. Тарнавський висловився за кандидатуру єпископа Йова Кресовича, на що отримав зауваження: «Йов – ні. Дамаскин». Наступного дня, 6 червня 1943 р., в Свято–Воскресенському соборі Ковеля відбулося зібрання архієреїв Волині та Поділля. На Соборі «старшим єпископом» після третього голосування обрали Дамаскина Малюту, а Мануїла призначили єпархіальним архієреєм з титулом Володимир–Волинський і Ковельський. У сфері його юрисдикції опинилися Володимир–Волинський, Ковельський і Любомльський повіти [3, арк. 35; 10, с. 92–93]. Наступного дня окупанти запропонували кандидатуру Тарнавського, «молодої та енергійної людини, яка знає німецьку мову і неодноразова надавала послуги німецькій владі», на призначення постійним представником АПЦ при генерал–комісаріаті в Луцьку.

На початку серпня 1943 р. до Мануїла прибув єпископ Переяславський Мстислав з пропозицією повернутися до автокефальної Церкви. Пізніше цей візит став приводом для російського історика протоієрея Владислава Ціпіна слідом за владикою Феодосієм Процюком безпідставно звинувачувати Скрипника у причетності до вбивства єпископа–автономіста [14, с. 34]. 8 серпня у часописі «Волинь» з'явився Мануїлове звернення до українського населення, у якому він закликав не ухилитися від вивезення робочої сили до Німеччини [5].

5 серпня 1943 р. владика Мануїл повідомив керівнику німецькій службі безпеки у м. Володимир–Волинський про існування у місті двох ворожих гітлерівському уряду організацій – Просвіти та Церковної Ради. Таємним керівником обох начебто був митрополит Полікарп. За твердженням Тарнавського, він тісно співпрацював з ОУН(б) і наказав членам товариств готуватися до активної боротьби з окупантами. Окрім Сікорського, Тарнавський назвав ще сімох осіб, які вели підпільну роботу проти загарбників. Саме цей лист, очевидно, став однією з причин страти ієрарха українськими партизанами. Цікаві спогади про обставини його арешту залишили оо. Т. Яковкевич і М. Война [див.: 8; 13; 15].

«Революційний трибунал Української повстанчої армії на своєму судовому засіданні від 11–го вересня 1943 року визнав згаданого Михайла Тарнавського з Володимира – єпископа Мануїла автономної православної церкви, підпорядкованої Москві, винним у зраді українського народу та ворожій діяльності і засудив його на смерть через повішення» [12, с. 248]. Так трагічно завершився життєвий шлях контрверсійного єпископа Володимир–Волинського і Ковельського Мануїла Тарнавського.

Список використаних джерел

1. Боршевич, В., 2004. 'Волинський пом'яник', Рівне, 408 с.
2. Власовський, І., 1998. 'Нарис історії Української Православної Церкви: В 4 т., 5 кн.', Київ, Т.4: (XX ст.), Ч.2, 399 с.
3. 'Галузевий державний архів Служби безпеки України', Ф.6, Оп.1, Спр.75625фп, 155 арк.

4. 'Джерела канонічного права Православної Церкви', 1997. Харків, Вип.1, 112 с.

5. 'До українського населення', 1943. *Волинь (Рівне)*, 8 серп., с.3.

6. Дублянський, А., 1964. 'Київський Собор 1942 року', *Рідна церква (Мюнхен)*, Ч.52, с.4–6.

7. Жив'юк, А., 2011. 'За московським часом: контрверсії радянської Рівненщини (кінець 1930–х – кінець 1950–х років)', Рівне, 186 с.

8. Кучерук, О., 2006. '«Винний у зраді»: Хто і за що вбив єпископа Мануїла (Тарнавського) у вересні 1943 року', *Українське слово*, №14, 15.

9. 'Листи від громадських діячів, представників української науки, культури і церкви до Івана Огієнка (митрополита Іларіона)', 2011. Київ, 752 с.

10. Логінов, ОВ., 2007. 'До історії Української Автономної Православної Церкви після смерті митрополита Алексія (Громадського)', *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*, Вінниця, Вип.12, с.92–95.

11. 'Мартирологія Українських Церков: В 4 т.' 1987. Торонто; Балтимор, Т.1: Українська Православна Церква, 1207 с.

12. 'ОУН і УПА в 1943 році: Документи', 2008. Київ.

13. Підгайко, ВГ., 2011. 'Єпископ Владими́ро–Волинський і Ковельський Мануїл (Тарнавський) в історії українських церковних розділень 1941–1943 годов', *Вестник церковной истории*, №4, с.303–322.

14. Смирнов, А., 2008. 'Мстислав (Скрипник): громадсько–політичний і церковний діяч. 1930–1944', Київ, 326 с.

15. Яковкевич, Т., 1971–1972. 'прот. Преосвященний єпископ Мануїл', *Літопис Волині (Вінніве)*, Ч.10/11, с.152–155.

16. Archiwum Warszawskiej Metropolii Prawosławnej, sygn. 1151–R11–6D (Cerkiew ukraińska w latach 1939–1944).

17. University of Alberta Archives (UAA), Accession 2011–27 (Minenko Collection), box 6, item 192.

18. UAA, Minenko Collection, box 6, item 200.

19. UAA, Minenko Collection, box 7, item 251.

References

1. Borshhevych, V., 2004. 'Volyn's'kyj pom'jannyk (Volynsky Memorial)', Rivne, 408 s.

2. Vlasov's'kyj, I., 1998. 'Narys istorii' Ukraї'ns'koi' Pravoslavnoi' Cerkvy: V 4 t., 5 kn. (Essay on the history of the Ukrainian Orthodox Church: 4 t., 5 books)', Kyi'v, T.4: (XX st.), Ch.2, 399 s.

3. 'Galuzevyj derzhavnyj arhiv Sluzhby bezpeky Ukraї'ny (Branch State Archive of the Security Service of Ukraine)', F.6, Op.1, Spr.75625fp, 155 ark.

4. 'Dzherela kanonichnogo prava Pravoslavnoi' Cerkvy (Sources of canon law of the Orthodox Church)', 1997. Harkiv, Vyp.1, 112 s.

5. 'Do ukrai'ns'kogo naseleńnja (To the Ukrainian population)', 1943. *Volyn' (Rivne)*, 8 serp., s.3.

6. Dubljans'kyj, A., 1964. 'Kyi'vs'kyj Sobor 1942 roku (Kyiv Cathedral 1942)', *Ridna cerkva (Mjunhen)*, Ch.52, s.4–6.

7. Zhyv'juk, A., 2011. 'Za moskovs'kym chasom: kontroversii' radjanizacii' Rivnenshyny (kinec' 1930–h – kinec' 1950–h rokiv) (In Moscow time: the controversy of Sovietization of the Rivne region (the end of the 1930s – the end of the 1950s))', Rivne, 186 s.

8. Kucheruk, O., 2006. '«Vynnyj u zradi»: Hto i za shho vbyv jepyskopa Manui'la (Tarnavs'kogo) u veresni 1943 roku ("Guilty of treason": Who killed me for the bishop of Manuel (Tarnavsky) in September 1943)', *Ukraї'ns'ke slovo*, №14, 15.

9. 'Lysty vid gromads'kyh dijachiv, predstavnykiv ukrai'ns'koi' nauky, kul'tury i cerkvy do Ivana Ogijenka (mytropolita Ilariona) (Letters from public figures, representatives of Ukrainian science, culture and church to Ivan Ogiienko (Metropolitan Ilarion))', 2011. Kyi'v, 752 s.

10. Loginov, OV., 2007. 'Do istorii' Ukraї'ns'koi' Avtonomnoi' Pravoslavnoi' Cerkvy pislja smerti mytropolita Aleksija (Gromads'kogo) (In the history of the Ukrainian Autonomous Orthodox Church after the death of Metropolitan Alexia (Public))', *Naukovi zapysky Vinnyc'kogo derzhavnogo pedagogichnogo universytetu imeni Myhajla Kocjubyns'kogo*, Vinnycja, Vyp.12, s.92–95.

11. 'Martyrologija Ukraї'ns'kyh Cerkov: V 4 t. (Martyrology of Ukrainian Churches: 4 t.)' 1987. Toronto; Baltymor, T.1: Ukraї'ns'ka Pravoslavna Cerkva, 1207 s.

12. 'OUN i UPA v 1943 roci: Dokumenty (OUN and UPA in 1943: Documents)', 2008. Kyi'v.

13. Pidgajko, VG., 2011. 'Episkop Vladimiro–Volynskij i Kovel'skij Manuil (Tarnavskij) v istorii' ukraїnskih cerkovnyh razdelenij 1941–1943

godov (Bishop of Vladimir–Volynsky and Kovelsky Manuil (Tarnavsky) in the history of Ukrainian church divisions of 1941–1943), *Vestnik cerkovnoy istorii*, №4, s.303–322.

14. Smyrnov, A., 2008. 'Mstyslav (Skrypnyk): gromads'ko-politychnyj i cerkovnyj dijach. 1930–1944 (Mstyslav (Skrypnyk): public–political and ecclesiastical figure. 1930–1944)', Kyi'v, 326 s.

15. Jakovkevych, T., 1971–1972. 'prot. Preosvjashhennyj jepyskop Manuil' (Archpriest Reverend Bishop Manuel)', *Litopys Volyni (Vinnipeg)*, Ch.10/11, s.152–155.

16. Archiwum Warszawskiej Metropolii Prawosławnej, sygn. 1151–R11–6D (Cerkiew ukraińska w latach 1939–1944).

17. University of Alberta Archives (UAA), Accession 2011–27 (Minenko Collection), box 6, item 192.

18. UAA, Minenko Collection, box 6, item 200.

19. UAA, Minenko Collection, box 7, item 251.

Smyrnov A. I., PhD (History), associate professor of the Department of history, National University of Ostroh Academy (Ukraine, Ostroh), andrii.smyrnov@oa.edu.ua

The archpastoral activity of bishop of Volodymyr–Volynsk Manuil Tarnavskyi in Nazi–occupied Ukraine

The article deals with the bishop of Volodymyr–Volynsk Manuil Tarnavskyi (1904–1943). His participation in the institutionalization of Ukrainian Autocephalous Orthodox Church and transfer to the Autonomous Orthodox Church headed by Metropolitan Oleksii Hromadskyi is studied in detail. The archival data allowed us to reconstruct a detailed biography of bishop Manuil, to analyse his activities and ministry and to discover previously unknown information related not only to the biography of the hierarch but also to the history of the Orthodox Church in Ukraine in the 1940s.

Keywords: Manuil Tarnavskyi, Ukrainian Autocephalous Orthodox Church, consecration, hierarchy.

* * *

УДК 94(477)

Шульга С. А.,

кандидат історичних наук, доцент кафедри
всесвітньої історії, Східноєвропейський
національний університет ім. Лесі Українки
(Україна, Луцьк), s.shulga@ukr.net

Чехи Західної Волині в умовах радянської 1939–1941 років

На основі архівних матеріалів та мемуарів чехів-ремігрантів стаття аналізує трансформації 1939–1941 рр. в Західній Волині та впливи таких змін на життєдіяльність громади волинських чехів. Визначаються основні напрямки радянської в західних областях України, її цілі та принципи. Виявляється реакція громади волинських чехів на заходи нової влади. Окреслюється роль процесів радянської у змінах економічного та соціокультурного стану волинських чехів.

Ключові слова: радянська, волинські чехи, репресії, рееміграція.

Вересень 1939 р. докорінно змінив життя волинських чехів, вони переживали суспільні трансформації, що визначили початок нового, особливого, періоду їх імміграції на теренах Західної Волині. Метою дослідження є аналіз трансформаційних змін 1939–1941 рр. та їх впливів на чеську громаду Волині. Дослідження даного періоду чеської імміграції на Волині не знайшло свого детального вивчення в українській історіографії, лише окремі фрагменти наукових розвідок чеського історика Я. Вацуліка торкаються теми. Загальну суспільно–політичну ситуацію в Західній Україні характеризують В. Баран, І. Білас, І. Винниченко. Отож, проблема змін, що відбувалися в громаді волинських чехів внаслідок радянської, потребує розгляду та аналізу, що і стало метою даної статті.

У вересні 1939 р. частини армії Радянського Союзу перейшли кордон Республіки Польща. З метою

легітимізації радянського режиму під контролем радянських чиновників та силових структур 22 жовтня 1939 р. в Західній Україні відбулися вибори в Народні збори, які 26–28 жовтня розглядали питання про державну владу, входження Західної України до складу УРСР, про націоналізацію великої промисловості і банків та конфіскацію поміщицьких земель. 14 листопада сесія Верховної Ради УРСР схвалила Закон про прийняття Західної України до складу УРСР. Унаслідок такого рішення розпочалися всеохоплюючі процеси радянської, що обійняла усі сфери економіки, суспільного життя, і «...відчутно позначилася на долі мільйонів людей, руйнуючи усталений спосіб життя, ламаючи традиції, стереотипи...» [1, с. 39–40].

Відповідно до рішень Президії Верховної Ради СРСР від 4 грудня 1939 р. і 7 серпня 1940 р., на території Західної України, Північної Буковини і Південної Бессарабії було ліквідовано старий адміністративний поділ і утворено Волинську, Дрогобицьку, Ровенську, Львівську, Тернопільську, Станіславську, Чернівецьку та Акерманську (від грудня 1940 р. – Ізмаїльську) області в складі УРСР. Після цього за радянським зразком тимчасові органи влади замінили виконкоми обласних, районних і сільських рад депутатів трудящих. При тому, виконкоми створювалися без представницького органу, оскільки вибори до місцевих Рад відбулись в західних областях лише в грудні 1940 р., що засвідчувало ігнорування волі населення. Волинські чехи, маючи високий рівень господарського та культурного розвитку, неоднозначно сприйняли трансформації 1939 р., оскільки йшлося не лише «...про новий режим, новий суспільний та економічний устрій, а й інші порядки, ніж ті, в яких вони народилися і жили» [15, с. 143].

У грудні 1940 р. проходили місцеві вибори та вибори сільрад, розпочалися перетворення в шкільництві, намігались господарські зміни. Так, чехи Дембровки (нині – Дібрівка) обрали сільраду на чолі з Карлом Вацлавіком, який виконував ці функції до початку війни, у с. Квасилові головою став Антонін Мишковський, заступником Богуміл Штейнар [17, с. 36; 15, с. 153]. Зауважимо, що при адміністративних змінах радянська влада приєднувала до українських сільських рад і чеські колонії, чим викликала певне незадоволення чехів, які звикли до традиційно окремого самоврядування.

Найбільша турбота волинських чехів полягала в збереженні свого майна й господарств в умовах початку колективізації та націоналізації. Постанова Політбюро ЦК ВКП (б) від 3 грудня 1939 р. «Про націоналізацію промислових підприємств та установ на території Західної України» передбачала націоналізацію великих і середніх підприємств (2243), одночасно відбувалося кооперування дрібних та кустарних майстерень у промислові артілі (833), у складі яких нарахувалося 33,5 тис. осіб [1, с. 50–51] та ін. Процеси націоналізації торкнулися й чеських підприємств, особливо підприємств переробної промисловості, якими володіли чехи (пивоварні, млини, хмелесушарки, заводи з виробництва сільськогосподарських машин тощо).

У 1940 р. націоналізовано завод сільськогосподарських машин, що належав луцькому чеху Владіміру Свободі. Він виробляв 100 машин на рік, станом на 1938 р. оборот заводу склав 290 тис. злотих [3, арк. 32]. У «Списку харчової промисловості, що